

приноси

Синиша Пауновић

ИСИДОРА ГОВОРИ

У рукописној заоставштини Синише Пауновића¹ (1903–1995), која се чува у његовом леђању у Градској библиотеци „Владислав Петковић Дис” у Чачку, налазе се записи и сећања на бројне сусрете са Исидором Секулић (1877–1958) под називом „Исидора говори”. Синиша Пауновић је у виду дневничких записа од 16. априла 1932. до 5. априла 1958. године бележио разговоре са великом српском књижевницом: сусрете, шетње, мисли о другима, сећања, њена расположења, изглед,

¹ Синиша Пауновић рођен је у Чачку 1903. године, а умро у Београду 1995. Његови потомци су поводом 100 година од рођења поклонили 2003. године Градској библиотеци „Владислав Петковић Дис” у Чачку богату заоставштину овог новинара, публицисте и културног радника која данас чини легат Синише Пауновића. У легату се осим књига, фотографија, дневника, налази и рукопис „Исидора говори”.

Синиша Пауновић обогатио је српску књижевност књигама *Писци изблиза, Драицац – песник и бoем, Добрица говори, Бора Сijanковић и Бранислав Нушић иза завесе*, и другим. Пауновић је у младости писао песме, а познати су и његови романи *Пуста земља* и *Србија које нема*. Градска библиотека објавила је 2003. године изабране песме Синише Пауновића под називом *Присени*. Осим записа о Исидори ван књижевне позорнице, Пауновић је оставио и обиман рукопис о сусретима са Ивом Андрићем који су данас такође саставни део његовог легата у чачанској Библиотеци и које ће ускоро објавити Андрићева задужбина.

кућне посете, новинарска ишћања и одговоре, осећања, љућње, реакције на дневно-политичко-књижевне догађаје. Записи се не могу иачно датирати, јер је рукопис „Исидора говори” настао много касније из Пауновићевих забележака и сећања на Исидору, или је више разговора у различитом времену сабрано у један запис и под једним датумом. На више од две стотине страница Пауновић говори о једној другој Исидори, Исидори иза завесе јавности, као што је писао и о „Бориславу Станковићу и Браниславу Нушићу иза завесе”, и многим „лицима изблиза”. Пауновићеве записе из живота славне књижевнице, чије одломке овде објављујемо, Градска библиотека у Чачку ускоро ће иштампати као књигу.

3. мај 1950. Београд

Више од две деценије знао сам да је Исидора Секулић дуго времена себе и своје пријатеље припремала за свој одлазак у манастир. Идеја је била њена, а у дело требало је да је приведе неколико наших архијереја из времена између два рата. Било их је више, али као главни помињан је загребачки митрополит Доситеј.

Колико знам, Исидора је целог живота посећивала понеки манастир, обично сама, највише у време оне верске еуфорије у народној борби против Конкордата, кад су људи, који пре тога нису годинама привирили ни у најближу своју цркву – посећивали готово свакодневно цркве и манастире, палили свеће и кандила, пуштали браде и косу као богомољци. Обишла је Исидора готово све наше веће средњовековне манастире у Србији и Војводини. Најчешће је одлазила у Сандак, Западну Србију и Мачву. Пошто су у то време чинили и многи други, њене посете тумачене су дуго као нека врста излета, јер је она, ма колико целог живота слаба здравља, од младости била добар пешак и уживала у природи. Само кад се узастопно почела појављивати у истим крајевима, нарочито у Жичкој и Шабачкој епархији, чули су се гласови о њеном „бирању” манастира да би се замонашила. Она је то чувала у најдубљој тајности, али, вест је обелодањена из кругова самих архијереја. Тако је један од њих тајну поверио и мени. И то као новинарску вест, па ме чак „наговарао” да се нађем у Патријаршији кад будућа монахиња дође код неког од архијереја, и направим са њом, ништа мање, него „интервју”, јер ће то, тврдио је он, бити добро дочекано у целом православљу и дићи посебно углед монаштву, нарочито женском. Ја у то време нисам био тако чест њен посетилац, као што ћу бити последњих деценија њеног живота. И, да сам хтео послушати тај чудни савет, да се за тај њен корак заинтересујем, ни на ум ми не би пало да је интервјуишем за новине.

Пре мене, до конкордатске борбе и болести и смрти патријарха Варнаве, стални сарадник за вере и храмове био је мој „новинарски списник”, иначе пет-шест година старији од мене, Ђорђе Николић, бивши руски семинариста и професор математике у гимназији, који је двадесетих година дошао са мном конкурсом за сталног сарадника „Политике”. Он је, на свој начин, био јако одан православљу, нарочито руском, и није било дана да није објавио понешто о вери и цркви; али све мање као новинар, све више као верник. Био је, иначе, одличан новинар, ретко поштен човек, објективан на сваком другом пољу, сем кад се тицало цркве и православне вере. Био је и искрено побожан: како се он понашао у цркви приликом свога венчања, своје славе, причешћа и литургија – на томе би му могли завидети и сами свештеници. Није правио никаква метанисања, није љубио крст и иконе, али сваки његов покрет, сваки његов израз лица одавао је дубоко, дубоко искрена верника. Једно време увео је био у сталну спољну сарадњу у лист и неке угледне београдске и карловачке свештенике, који су имали сталну рубрику о свецима – о славама; која је, узгред речено, била једно време врло читана. Али, док је читалачка публика то прихватила, или бар један њен део, редакцији се то није свидело, и она га је мало-помало повлачила са тога терена; а кад се разболео патријарх Варнава и разбуктала конкордатска борба, црквену рубрику, како смо звали писање о црквама и религијама, редакција је предала мени. И ја сам је водио такође са посебним еланом, но из политичких побуда; које, узгред речено нису биле моје – то је био став листа у то време.

Тако је у моју „нурију” доспела и та вест о намери Исидоре Секулић да иде у монахиње. Као што сам поменуо, новинарски је вест и мене заголицала, али, задуго, нисам о томе ни редакцији ништа рекао. Поверио сам своме колеги – како смо га већ тада звали, али сам био изненађен кад ми је он казао да је о том обавештен много раније од мене, са истог места, из Патријаршије, и то су му о томе говорила три архијереја са епархија и један викарни владика: загребачки митрополит Доситеј, жички владика др Николај Велимировић, нишки владика Јован, тимочки Емилијан и викари др Иринеј Ђорђевић – очигледно најближи који су били умешани у Исидорину „конспирацију”. Али, додао је, само му је „брбљиви”, како је употребио реч, Доситеј саветовао да обелодани преко новина ту њену тајну. И он се насамарио, појавио се једног дана у Исидорином стану, непријављен, да јој предложи разговор о њеном замонашењу, не зато што је и сам био уверен да такву једну циркусијаду треба правити са једном таквом личношћу и црквом, него што се плашио да „рубрику” не дочепи неко од наших конкурената, „Време”, „Правда” или неки револверски лист, који би угрозили нашу пословичну информативност и целу ствар приказали без икаквих скрупула.

Не сећам се више кад, али знам добро да сам ја у своје време упознао Николића са Исидором на једној изложби слика, на којој су присуствовали и неки наши и руски емигрантски архијереји. Том приликом се говорило руски. Исидора је била изненађена Ђокиним знањем руског језика. И то ми је рекла одмах и, касније, неколико пута поновила и њему, остајући са њим и по пола сата у „безвезној” руској конверзацији. И чика Ђока је то познанство после више пута користио када би му Исидора била потребна као „рубрика” у вези с неким њеним предавањем, или неком анкетом нашег листа. Колико знам, никад са њом није имао до тада никаквих несугласица. Али, кад се сад појавио пред њеном кућом, и ради сваке сигурности – знајући је као ћудљиву и осетљиву жену – упитао још с прага за интервју, небо и земљо, како ми је сам рекао: „Не дао бог никоме да му се сручи такав гнев на главу – да чује то што је она мени тада – мени и о Доситеју рекла! Шта ви мислите?! Да правите циркус од мене! Напоље, напоље из моје куће, из моје баште! Никад више да ми нисте праг прекорачили. Пса ћу најмити. И ако реч једну објавите, тужићу суду и вас и ’Политику’. И због таквих као што сте ви и ваш митрополит Доситеј, неће ме више никада док сам жива видети ниједна црква ни манастир да им прекорачим праг жива!...”

И Николић ми онда каже да се увређена жена јавила одмах затим лично Влади Рибникару, кога иначе добро познаје, и пожалила се и њему „на тај мој и Доситејев безобразлук”; с правом, јер да није било поповске брбљивости, ја се никад не бих појавио код ње. И она би сигурно отишла у монахиње. Били су јој чак и одредили три манастира да бира: један у Овчарско-кабларској клисури, један у Мачви и један негде у Тимочкој крајини.

16. октобар 1953. Београд

Провео сам данас доста времена са Исидором Секулић у њеној кући и шетњи Сењаком. Била је лепо расположена и без своје уобичајене главобоље. Искористио сам ту ретку прилику и упутио јој неколико питања која су ми одавно била на памети. Ево их:

– Ви и Вељко Петровић?

– Први пут сам почела мислити о Вељку Петровићу, књижевнику, за време Другог балканског рата поводом његових прича и песама. Свиђало ми се доста у његовом књижевном *казивању*, али много је било више онога што нисам могла да заволим, тада и све до данас. Он је то знао. Нарцисоидан и осетљив, никада ми није опростио, иако многе од тих његових текстова никада нисам анализирао и у својим штампаним импресијама. Иначе, имали смо заједничке пријатеље: Ти-

хомира Остојића, Милана Прибићевића, Васу Стајића и још неколико наших значајних људи, који су њега волели и као писца и као човека, и често са мном долазили у мале свађе – они су га узимали какав је – волели га. Ја сам га, као уосталом и све друге људе, особито људе од пера, гледала критички; али га никада нисам мрзела; он мене никада није подносио, то сам сигурна. Не бих се смела заклети, али, понекад, кад бисмо се срели и у пролазу измењали по неколико реченица, као да сам у изразу његова, иначе лепа и господска лица, прочитала и неко врло, врло ружно осећање, које се, чинило ми се, граничило са правом мржњом. Кад сам о том нашем односу понекад размишљала, долазила сам до закључка да та његова нетрпељивост према мени није била због онога што сам ја створила, него због онога што он није на истом плану постигао – а то је есејистика – због тога никада није искрено волео ни Милана Кашанина, био је љубоморан не на његов приповедачки дар, или мање на то него на његово знање ... Ви знате да он никада није свршио никакву школу, никакав факултет, све што је знао напавирчио је читањем, али то међутим, никада није имало ни-ти је могло имати неку систематичност, и он је ни до данас није постигао, то се осећа из сваког његовог реда чак и у његову приповедању. Некада, кад смо једно време имали прилику да се чешће срећемо, приватно и на књижевним и просветним пословима, ја сам покушала да му укажем на ту његову несистематичност и развученост, али то нас је полако удаљавало, и једнога дана сасвим удаљило. Тако бисмо ми могли рећи попут оне руске „романсе” што је и данас код нас певају: „Сад знанци смо само”! Узгред речено, кад сам ја у питању и моји пријатељи, могла бих вам навести још неке људе са којима сам се разишла у приватном животу зато што се нисмо слагали на књижевном пољу... Али о томе други пут...

– Ваша удадба? Слушао сам о томе многе приче, узгред, ако се сећате, и ви сте ми о том лично понешто казали. Па ипак...

– Шта свет мисли о тој мојој удадби, све ми је једно. Нисте ви први који ми је то казао, да сам измислила тога свог супруга. Први ми је то казао још давно, давно Урош Џонић, који ме никада није из некога разлога подносио и који је о мени и неке друге непријатне ствари говорио како сам се, тобоже, дружила и дописивала са неким бугарским официром за време окупације у Првом светском рату, док сам живела у Алексинцу и Сокобањи. Измислила? Па и да сам, а шта се то кога тиче! Молим вас, показаћу вам сада један примерак ваше „Политике”, па ћете видети колико је то измишљено. Да сам измислила, јавио би се бар неко из Пољске, да ме демантује.

У једном избледелом примерку „Политике” од 1. јануара 1914. године, који је извукла из једног великог коверта у орману, прочитао сам и преписао: „Гђу Исидору Секулић-Стремничку задесио је тежак

удар. Њен муж, др Емил Стремницки, лекар из Варшаве, умро је напрасно на путу између Христијаније и Берлина”.

– Па људи су се чудили да сте тако брзо заборавили и покојника и његово презиме. Кажу да се нисте потписивали Секулић-Стремницка ни годину дана. И питају се зашто сте се потписивали уопште, кад сте већ имали своје популарно презиме по оцу, а још више зашто сте га тако брзо напустили?

– За то има сигурно неког разлога, али пошто је он интимне природе, нисам дужна неком да га казујем, па ни томе свету, па ни вама који „чепркате” по туђим животима... То ме је први пут упитао један иначе врло тактичан и лепо васпитан човек, и мој добар и близак пријатељ – Иво Андрић! Наравно, нисам ни њему одговорила; али знате зашто ни њему нисам одговорила – зато што сам била уверена да се иза тога његовог питања крије београдска чаршија; којој, ето, и један тако суптилан човек није могао одолети. Пошто чаршија није смела да ме пита, уместо њих питао ме је он. Ја сам му то, усталом, и рекла кад сам одбила да му одговорим. Истину говорећи, он ме то није упитао директно, ни озбиљно, смејао се љубопитљивости те чаршије, која копка и чепрка и по његовом животу, и успут поменуо и моју удадбу и двоструко потписивање...

– Из свих разговора које сам са вама до сада имао, овде код вас, или у случајним сусретима, закључио сам да сте лако, углавном, стицали изванредне пријатеље и међу најзначајнијим нашим и страним људима, али да сте их као од шале, и без неких већих разлога губили?

– Па, можда имате право у томе. Можда сам ја губила лако пријатељство, не пријатеље, и оних које никад нисам лично срела и лично упознала, а они су се после добрих и корисних пријатеља, мислим пре свега на књижевном пољу, претворили у моје непријатеље. Помало би се то могло рећи и за моје „пријатељство” са Скерлићем; али, и кад бих покушала да вам то објасним, тешко да бих у томе успела; а још теже бисте ви мушкарац од главе до пете и Србијанац, то разумели. У неким својим личним књижевним дневницима ја сам то покушала једном и да објасним пре свега себи, али мада сам доста урадила, сасвим нисам још задовољна. Објаснићу то вајхнигеровском методом мушко–женско у људима... Само, ви морате знати да ја ипак нисам извесном броју људи-пријатеља – никада остала заувек далека. Мојом иницијативом или њиховом, мирили смо се и опет постајали блиски. Још чешће њиховом. Једини пријатељ мој, који ме никад није заборављао нити ја њега и његову кућу, био је и јесте господин Светислав Цвијановић. Он ми је био годинама више него брат, заменио ми је оца кога сам у животу највише волела. Узгред речено, вероватно би моја обавештеност и „књишко мољачка” достигнућа била много мања и спорија, да нисам у животу имала његово пријатељство. Он ме је понекад

снабдевао извесним књигама, у року од неколико дана, до којих не бих дошла никад, или после грдно потрошена времена и новца. Понекада, он је испуњавао моје молбе готово мађионичарски. И то морам подвући, никада није то чинио само као књижар... готово увек само као човек који и сам воли и цени књигу и знање... Његова књижара и његов дом, били су и остали до данас места где сам се појављивала као у својој рођеној кући. Можда сам тако улазила још само у редакцију „Мисли“, у којој смо се и ми, ја и ви, толико пута сретали, код Смиље Баковић. То је била такође једна необична личност врло значајна у мом животу, несебична, умна, волела сам је као свој род, волела је и она мене и поштовала... Волела сам много породицу Тихомира Остојића, секретара Матице српске уочи Првог светског рата и једно време уредника „Летописа Матице српске“, књижевника, историчара књижевности. Али сам и са њим неколико пута долазила у „захлађење“, но то се брзо поправљало и тај ми је човек до данас остао врло драг, и осећам према њему не мали дуг. Милан Ђурчин, песник, преводилац и историчар књижевности, био ми је од првог сусрета драг и као мало ко ме задужио, нарочито док је био на положају уредника часописа „Нова Европа“ у Загребу. Импоновао ми је, а мислим и ја њему, пре свега својом високом ерудицијом. И својом инвентивношћу. Код њега сам волела његову уредничку топлину са којом приступа својим сарадницима, мени пре свега. Ви знате да ја не волим кореспонденцију и пискарања о мени по штампи, бар док сам жива, али да сам чувала и сачувала нека његова писма, његова и његове породице, била би то *лирика*. Толико смо се обоје заносили оним што нас је тренутно занимало да напишемо или објавимо, да је то *звучало* као поезија понекад као да нису пословна писма, што у ствари јесу била; него неко сањарење два пријатеља који раде на истом послу. Истина, и са њим сам се у неколико махова охлађивала и опет успостављала старе добре односе, но никад се истински нисмо посвађали нити заувек разишли. Драг ми је и мртав. И, мада не чувам кореспонденцију ни своју и туђу, у овој мојој фиоци сачувала сам неколико његових писама, и повремено их извадим и читам себи наглас; као, уосталом, и још понеко слично писмо других мојих блиских пријатеља: Марка Малетина, Светислава Патровића, Исака Самоковлије, и пре свега Васе Стојића, Милана Кашанина, Младена Лесковца и Милице Милана Ракића. Кад сам једном приликом дошла у озбиљнији конфликт, на књижевном пољу, са Васом Стајићем, што је за мене реткост, читаву недељу дана нисам могла ништа ни да читам, а камоли да пишем. Срећом, и то се после некако средило и уредило помало заједничким напором.

– Ви сте одмах после рата били потпредседник, један од потпредседника Савеза књижевника Југославије, кад је председник био Иво Андрић?

– Да, то је било 1946. године. Били су ту потпредседници и Мирослав Крлежа, Отон Жупанчић, Радован Зоговић, Исак Самоковлија. Мене је ту убацио, рекли су ми на муку, Иво Андрић; јер Радован Зоговић ме није, изгледа, физички подносио, мада то други нису примећивали. Ја сам се искрено бранила од те почасте, не зато што не волим да радим, него што је тада Радован Зоговић био најмоћнији човек у нашој култури, наравно после Милована Ђиласа. Зашто ме Зоговић није трпео, не знам; поготову кад ме је његова жена, умна и културна особа, не само поштовала но и искрено волела; као уосталом и ја њу.

Све што сам радила за „Културу”, на чијем је челу била Вера Зоговић, имала сам утисак да долази по његовој сугестији, или бар уз његово и Ђиласово аминовање; а, ето кад се сретнемо ма где, иза сваког његовог погледа, ја сам увек видеала и читала нешто друго – неку непријатну, за мене, мисао у његовој глави. Можда је њему сметало и то што ја нисам никад ни са њим лично нити на страницама неког листа или часописа говорила о његовој поезији; иако до данас мислим да је он најдаровитији и најискренији социјалистички песник, и, вероватно, да ће само он и његова поезија, и кад нас одавно не буде било, увек бити заступљени у добрим и објективним антологијама. Него, ко зна, није искључено да сам за такав његов однос према мени ја крива и по некој другој линији, зато што сам неизлечена, што обожавам Његоша и његово дело на свој начин; а он и његови једномишљеници то *моје* највише у песнику мрзе! Кажем, можда... Морам вам рећи, да данас кад је он тако запостављен, тако усамљен, кажу, упркос свега ја о њему често мислим, како је то неправично и неправедно затворити једном пицу уста... Ја се нисам никада са њим ни у чему слагала, нарочито на пољу политике, али јако ценим његову упорност, његову издржљивост у ономе у шта верује, макар се лично човек са тим у свему и не слагао.

– Мислим да у вашим сумњама има неке „истине”, али врло, врло мало, јер колико ја знам, он, Зоговић, имао је о вама и вашем књижевном делу много боље мишљење него што сте ви веровали и што и сад верујете... Занимљиво је, кад тако мислите о данашњем његовом положају, како га никад, Зоговића, нисте посетили?! Или бар зажелели.

– Откуд ви знате? – готово је викнула. – Него оставимо то... Шта вас још интересује?

– Иво Андрић?

– Е, једном сте ми причали да сте га упитали за његово пријатељство са Вером Стојић, а он вас упутио на њу. Ето, и ја вас упућујем на Андрића, нека вам он, који не воли као и ја да се о њему „биографише”, каже кад смо се и како упознали и колико смо и кад сарађивали; много ме занима шта ће вам одговорити; а дајем вам своју часну реч да то нигде, најмање код њега, нећу употребити.

– Ко су вам најближи међу млађима? Питао сам вас то и раније више пута, али никад нисам добио потпун одговор! Зоран Мишић, Мија Павловић, Васко Попа, Оскар Давичо, Зоран Глушчевић?

– О томе касније. Мало сам већ и уморна. Дугујем вам одговор и о Митри Митровић, Милки Минић и још неким женама...

4. април 1957.

... Казала сам вам да ја сва своја писма уништавам, односно која су мени упућена, у мојим хартијама нико ништа неће наћи. Можда мојих писама код других: али туђих код мене нећете наћи. Чему то? Ја имам ту одвратност према туђој кореспонденцији наслеђену од свога оца. Сећам се, баш смо ја и брат били једва одраслија деца, ја можда ни петнаест, он две-три мање, летовали смо ван куће, и кад смо дошли, затекли смо на очевом столу нека писма својих другара и другарица. Кад смо му казали да је штета што нам није јавио да су тако „важна” писма која нас чекају, он је одлучно рекао: „Како бих ја знао да су важна? Зар ви мислите да сам ја ’шуфт’, да отварам туђа писма, па била и моје рођене деце! Не! Не!” Памтим, ја сам имала у некој његовој књизи једно његово писмо, али сам и то уништила. Из њега сам, међутим, дознала – то је ваљда једино туђе писмо које сам у животу прочитала – и то после очеве смрти – да га је моја мајка „удавачки” прекоревала што је остао толико дуго у Бечу, седам година, а није завршио школу и није дошао да се са њом ожени, као што је обећао био и био обавезан...

Исидора набра чело, намрачи још више своје озбиљно лице и додаде:

– А боље да се никад није ни оженио. Не би се родило толико туберкулозне деце, укључујући и мене.

– Кад је реч о моме детињству, о мојој жеђи за школом, знањем и путовањем – нема то везе никакве, мислим, са мојом мајком. Све је то од мога оца дошло, наслеђено. Од њега, казала сам већ и раније, све што се тиче главе и срца потиче, од мајке – слабо здравље. Са оцем почиње и свршава се моја и братова радост од знања, читања, музике. Своју маћеху данас више жалим него што је осуђујем. Она је била лепо васпитана жена у оном грађанском смислу речи, али се морала осећати врло смешно међу нама који смо знали за Сенеку, Сократа, Берлиоза, говорили, и те како, неколико страних језика још као деца: а она појма о многим стварима није имала, мада се претварала да нешто разуме... Било је тако често не само с нашом мајком, него и са другим, осетно су били испод нивоа нашег знања, и познавања.

– Кад кажете мајком, мислите, сигурно, на своју маћеху, мајку сте кажете, једва и запамтили?

– Па да! ... Они то можда нису знали шта не знају, па смо ми морали о томе водити рачуна. Сећам се тако, једном, дошао нам неки рођак, а пре него је стигао, отац нас опоменуо да пазимо како се понашамо, да не покрећемо високоучене теме, да пустимо госта да говори. Ми смо се тога држали неко време. Али, мало помало, заборавимо се и ми и отац и почнемо да причамо ко зна о каквим великим стварима, кад наш лала, пошто је слушао, слушао, ко зна колико дуго наше целомудрости, наједном, запеуцка лалински: „Јест да не знам ништ, али сам бар читав, нисам луд!” И тако ти он комплиментира нас усред наше куће не може боље бити.

– Ваш први додир са школом?

– Па ја уопште нисам ишла у основну школу, ниједан разред! Али сам све редовно полагала, и то боље него многи који су редовно похађали све разреде.

На музику се Исидора враћала после сваке друге-треће реченице.

Врати се и сад:

– Кад сам била у гимназији и предавала, нисам могла да подносим шум, ваљда зато што сам толико музикална. А данас се најбоље осећам кад се затворим у ову моју ћелију. Тацима сам говорила нека чине шта хоће од мене, нека ме цртају на табли, карикирају, само нека буду мирни. И тако су они то знали, па је увек стојао пред вратима по један ђак и јављао: „Ево Исидоре!” И онда би наједном било мирно као на гробљу!

Приредила ДАНИЦА ОТАШЕВИЋ